

Εικ. 1. Ὁ κόλπος τῆς Σούδας μετὰ τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου (νῦν Ἀκρωτήρι), ὅπου εὐρίσκεται ἡ κοιλὰς «Μαράθι», ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς νησίδος τῆς Σούδας.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ
ΜΙΝΩΑΣ-ΚΥΔΩΝΙΑΣ-ΚΡΗΤΗΣ
ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΟΥ

Δαπάναις τοῦ Δήμου Χανίων ἐνηργήσαμεν, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1939, δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς ἐν τῇ θέσει «Μαράθι» τῆς περιφερείας Στερνῶν-Κυδωνίας-Κρήτης.

Ἡ θέσις αὕτη εἶναι μικρὰ κοιλὰς κειμένη κατὰ τὸ ἄκρον σχεδὸν τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου (τανῦν Ἀκρωτήρι), ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ΒΑ καὶ δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι κέρας τοῦ προκόλπου τῆς Σούδας, ἀντίκειται δὲ ΒΔΔ. πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Δρέπανον, τὸ ἕτερον τοῦ προκόλπου κέρας. Εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς νησίδος

τῆς Σούδας, τῆς καλουμένης νῦν «Παλαιᾶς Σούδας», ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζεται διὰ πορθμοῦ μόλις 500 μ., συνορεύεται δὲ πρὸς νότον μὲν ὑπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ κόλπου, πρὸς ὅλα δὲ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος ὑπὸ σειρᾶς βουνῶν, χαμηλῶν μὲν ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, ὑψηλῶν δὲ ἀπὸ βορρᾶ, τὰ ὅποια περιβάλλουσι ταύτην ἡμικυκλικῶς (εἰκ. 1).

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῆς θέσεως ταύτης ἔδωκεν ἡμῖν ἡ ὑπὸ τοῦ Pashley τοποθέτησις ἐνταῦθα τῆς ἀρχαίας πόλεως Μινώας (R. PASHLEY Travels in Crete, I, σ. 42-53, London, ἔκδ. 1837). Ὁ συγγραφεὺς, ἐρμηνεύων σχετικὰ χωρία τοῦ Πτολεμαίου (ἐν σ. 44 καὶ 46, σημ. 21), τοῦ Στράβωνος (σ. 48) καὶ τοῦ Σταδισμοῦ τοῦ Ἀωνύμου (σ. 52 καὶ σημ.

37), οἵτινες ἀναφέρουσι τὴν Μινῶαν ὡς ἐπίνειον τῶν Ἀπτερόων¹, καὶ βασιζόμενος ἐπ' αὐτῶν, ἀναιρεῖ τὴν ὑπόθεσιν ἄλλων νεωτέρων περιηγητῶν καὶ συγγραφέων, ὡς τοῦ Buon-delmonti (ἐν σ. 42), τοῦ Domenico Negri (σ. 43), τοῦ Cornaro (σ. 43) καὶ τοῦ Pococke (σ. 44), οἵτινες τοποθετοῦσι τὴν Μινῶαν εἰς τὴν θέσιν τῶν Ἀπτερόων, καὶ τοῦ Hoeck (σ. 45), ἀποφαινομένου ὑπὲρ τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Χανίων² τοποθετοῦντος δὲ ταύτην ἀδιστακτικῶς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου, ταλαντευομένου μόνον μεταξὺ τῶν θέσεων «Τούζλα», κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τῆς Σούδας (σ. 44), τοῦ Πόρτο-Νόβο (σημερ. «Λίμνη»), ἀπέναντι τῆς ἐσωτερικῆς νησίδος «Φορτέτζας-Σούδας, καὶ τοῦ Πόρτο-Λουτράκι, ἀπέναντι τῆς ἐξωτερικῆς νησίδος τῆς ὀνομαζομένης, κατὰ τὸν χάριτην Boschini, «Μαράθι» (σ. 52-53 καὶ σημ. 37 καὶ 38), ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνοντος ὑπὲρ τῶν δύο τελευταίων (σ. 44).

Ἐξετάσαντες ἐπιτοπικῶς τὰς τρεῖς ταύτας θέσεις παρετηρήσαμεν ὅτι ἡ συγκεντρώνουσα τὰς περισσοτέρας πιθανότητας εἶναι ἡ κοιλὰς «Μαράθι». Καὶ τοῦτο Α) διότι ἡ θέσις αὕτη ἀνταποκρίνεται πληρέστερον τῶν δύο ἄλλων καὶ πρὸς τὴν μνείαν τοῦ Πτολεμαίου, ἀναφέροντος τὴν Μινῶαν ὡς εὗρισκομένην ἀπέναντι καὶ δυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Δρεπάνου, καὶ πρὸς τὸ ψήφισμα τῶν Κυδωνιατῶν παρὰ DITTENBERGER Sylloge Inscriptionum Graecarum III³ 940,¹⁰ καθ' ὃ ἡ Μινῶα κεῖται «ποὶ τῷ πόρῳ ἐσχάτῳ» Β) διότι εἶναι καταλληλοτέρα, τοῦλάχιστον τῆς δευτέρας, εἰς συνοίκησιν, ὡς ἔχουσα μεγαλητέραν καὶ ὁμαλωτέραν τὴν ἑκτασιν, πλουσιωτέραν δὲ τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, καὶ Γ) διότι ἐνταῦθα εἶναι καταφανεστέρα ἡ ἀρχαία ἐκτεταμένη οἴκησις τῆς θέσεως, ὡς ἐκ τῶν πολλῶν ὄρατῶν σημείων, τὰ ὁποῖα παρετηρήσαμεν, ἥτοι: ἐνὸς ὑπαιθρίου ἱεροῦ κατὰ

τοὺς πρόποδας τοῦ βορείου βουνοῦ, ἐνὸς ὑδραγωγείου διασχίζοντος τὴν κοιλιάδα, ἐνὸς κρηπιδώματος, τὸ ὁποῖον ἀνεφάνη κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη παρὰ τὴν ἀκτὴν, ἀπέναντι τῆς νησίδος, καὶ ἐξ ἀφθόνων ἀρχαίων ὀστράκων ἐγκατεσπαρμένων καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς κοιλιάδος τοῦ «Μαράθιου».

Ἐπὶ τῇ βάσει, λοιπόν, τῶν παρατηρήσεων καὶ ἐξακριβώσεων τούτων καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως γενικώτερον μὲν ἀποκαλύψωμεν ἐνταῦθα τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῆς Μινῶας, μερικώτερον δὲ ὅπως ἀνεύρωμεν Μινωϊκὰς ἀρχαιότητας, ὡς ἀφήνει νὰ ὑποθέσωμεν ἡ ὀνομασία τῆς πόλεως¹, προέβημεν, κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὐγουστον, εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἡμῶν ἔρευναν, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἐκθέτομεν κατωτέρω κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν:

ΥΠΑΙΘΡΙΟΝ ΙΕΡΟΝ

Αἱ πρῶται ἐργασίαι, ἀπὸ 18-23 Ἰουλίου, καταναλώθησαν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ ἀρχαιοτέρου ὄρατοῦ σημείου τῆς περιφερείας Μαράθιου, τοῦτέστιν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο ὑπάρχει ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ λεγομένου «Μαράθῳσπηλιου» — σπηλαίου, τὸ ὁποῖον εὗρίζεται κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ περιβάλλοντος τὴν κοιλιάδα Μαράθιου βορείου βουνοῦ καὶ ἀπέχοντος τῆς ἀκτῆς περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν πεζῇ.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἀπλούστατα προστατευτικὸς ἄμα καὶ ἀναλημματικὸς κυκλώπειος τοῖχος, ὅστις πλαισιοῖ τετραγωνικῶς πως, πανταχόθεν πλὴν ἀπὸ νότου, κωνοειδῆ φυσικὸν βράχον, ὕψους 4.50 μ., ἐγειρόμενον ἐν μέσῳ

¹ Καθ' ἅπασαν τὴν Μεσόγειον τὸ ὄνομα Μινῶα ἐπέζησε κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (βλ. FICK Vorgriechische Ortsnamen σ. 27) ὡς ἐν Σίφων, Ἀμοργῷ, Μεγάρῳ, Δήλῳ, Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ. Ἡ ὀνομασία αὕτη πιθανὸν νὰ ἐδόθη εἴτε ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων εἰς ἐμπορικοὺς σταθμούς, τοὺς ὁποίους ἔδρυσαν οἱ Μινωϊκοὶ ἔμποροι, εἴτε ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐμπόρων (βλ. PENDLEBURY The Archaeology of Crete σ. 286. Τοῦτο, ἄλλως τε, σαφῶς δηλοῖ καὶ ὁ ΔΙΟΔΩΡΟΣ ὁ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, λέγων: «... οὐκ ὀλίγην δὲ καὶ τῆς Ἀσίας τῆς παραθαλαττίου κατέσχε (ὁ Μίνως), διόπερ ἐν ταῖς νήσοις ἅμα καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν τὰς ἐπωνυμίας ἔχουσι Κρητῶν λιμένες καὶ Μινῶαι καλούμεναι» (ΔΙΟΔ. ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ Ε 84, 1-2).

¹ Εἰς τούτους προσθετέος καὶ ὁ Πλίνιος (IV 12, 20).

² Εἰς τοῦτον προσθετέοι καὶ οἱ ἑξῆς: ὁ Φλώρος (FLORUS ANNAEUS Rerum Romanorum Lib. IV), ὅστις ἀναφέρει τὴν μὲν Κυδωνίαν ὡς μεσόγειον, τὴν δὲ Μινῶαν ὡς ἐπίνειον ταύτης, καὶ ὁ Daper καὶ Sainte Croix, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ πόλις τῶν Χανίων εὗρίζεται ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Μινῶας, ἡ δὲ Κυδωνία ἔκειτο παρὰ τὸν σημερινὸν συνοικισμόν τῆς Ἀγίας Μαρίνης.

ὀμαλοῦ χωραφίου, 5 μόλις μέτρα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου.

Ὁ τοῖχος, ἀποτελούμενος ἐξ ὀγκολίθων σκληροῦ ἐγγωρίου τιτανολίθου, ἀκανονίστων μὲν τὸ σχῆμα καὶ ἀνίσων τὰς διαστάσεις, ἐξωτερικῶς ὁμῶς πελεκημένων ἀδρομερῶς πως, καὶ ἀκολουθῶν τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους,

Εἰκ. 2α. Βορεία πλευρὰ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

Εἰκ. 2 β. Ἀνατολική πλευρὰ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

ἀνέρχεται ποῦ μὲν εἰς τρεῖς, ποῦ δὲ εἰς τέσσαρας δόμους, καὶ πλαισιοῖ τὸν βράχον εἰς τὸ ὕψος του τῶν 2.25 μέτρων. Ἐνταῦθα σχηματίζεται, οὕτως, περὶ τὸν βράχον, τεχνητῶς ἰσοπεδωμένη διὰ χωμάτων καὶ χαλίκων, μικρὰ πλατεῖα, ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ὁποίας ἐγείρεται, ἐλεύθερος πλέον καὶ θεατός, ὁ κωνοειδὴς βράχος εἰς ὕψος 2.25 μέτρων (εἰκ. 2α-β). Κατὰ τὴν νοτιάν ὁμῶς πλευράν του ὁ βράχος μένει ἀκάλυπτος καὶ ἀπροστάτευτος ὑπὸ τοίχου (εἰκ. 3), τοῦτο μὲν διότι ἡ πλευρὰ αὕτη εἶναι λίαν ἀπότομος, τοῦτο δέ, κυρίως, διότι κατὰ τὸ ἔδαφος φέρει μικρὰν σπηλαιώδη ἐσοχὴν (εἰκ. 4), τῆς ὁποίας ἡ μὲν εἴσοδος ἔχει

πλάτος 0.60 καὶ ὕψος 1.60, τὸ δὲ βάθος 2 μέτρων. Ἐντὸς τοῦ μικροῦ τούτου σπηλαίου καὶ ἐπὶ τῆς βόρειας βραχίδος παρειαῖς αὐτοῦ

Εἰκ. 3. Ἡ νοτιά ἀκάλυπτος πλευρὰ τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ.

Εἰκ. 4. Ἡ ἀτοίχιστος νοτιά πλευρὰ τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ, ὅπου ἡ μικρὰ σπηλαιώδης ἐσοχὴ τοῦ βράχου.

ὑπάρχει, ἐπιμελῶς λελαξευμένη, μικρὰ κόγχη ὕψους 0.50 καὶ πλάτους 0.30 τοῦ μέτρου.

Ἡ περιφρούρησις τοῦ βράχου διὰ τοίχων καὶ ἡ ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ σπηλαίῳ ὑπαρξίς τεχνιτῆς κόγχης δὲν ἀφίνουσιν οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ φυσικὸς οὗτος ἀλλὰ καὶ παράξενος

τὸ σχῆμα βράχος ἦτο καθιερωμένος εἰς θεότητά τινα καὶ ὅτι ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ μικροῦ σπηλαίου ἦτο τοποθετημένος τὸ λατρευτικὸν ταύτης εἶδωλον. Παρὰ τὴν ἐπιμελῆ ἐκκαθάρισιν καὶ τοῦ μικροῦ τούτου σπηλαίου καὶ τῆς ἀνωθεν τούτου μικρᾶς πλατείας, οὐδαμοῦ ἀνεύρομεν στοιχεῖα—εἰδώλια ἢ ὄστρακα—πρὸς χρονολόγησιν τοῦ ὑπαιθρίου τούτου ἱεροῦ¹. Ἐκ τῆς

Εἰκ. 5. Ὁ «Μαραθόσπηλιος» μετὰ τῶν ἐρειπίων μικρᾶς ἐκκλησίας νεωτέρων χρόνων ἐν τῷ ἐσωτάτῳ βάθει αὐτοῦ.

τεχνοτροπίας ὅμως τῆς τοιχοδομίας συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ λατρευτικὸν τοῦτο μνημεῖον ἀνήκει τοῦλάχιστον εἰς τοὺς πρωτοϊστορικούς (1000-800 π.Χ.), ἂν μὴ εἰς τοὺς προϊστορικούς χρόνους.

Πρὸς ἀκριβῆ μάλιστα χρονολόγησιν τοῦ μέρους ἐπεχειρήσαμεν καὶ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς περιοχῆς καὶ δὴ τοῦ Μαραθόσπηλιου, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὡς μάνδρα ποιμνίων.

Τὸ σπήλαιον τοῦτο, σχήματος ἡμικυκλικοῦ, ἔχει ἄνοιγμα ἢ εἴσοδον 70 μέτρων καὶ κεντρι-

¹ Τὴν ἔρευναν ταύτην εἶχεν ἀναλάβει, ὡς ἐπληροφορήθημεν, πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ χωραφίου μακαρίτης ἤδη Βεργαναλάκης, ὅστις ἐπώλει διάφορα ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα εὑρισκεν ἐνταῦθα καλλιεργῶν τὸν ἀγρόν του.

κὸν ἢ ἀνώτερον ὕψος κατὰ τὸ ἄνοιγμα 10.50 καὶ μέγιστον βάθος 43 μέτρων. Κατὰ τὸ ἐσωτάτον βάθος σφύζεται, ἀλλ' ἡμικατεστραμμένη, μικρὰ ἐκκλησία νεωτέρων χρόνων, τῆς ὁποίας ἢ μὲν βόρειος πλευρὰ εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ βράχος τοῦ σπηλαίου, αἱ δ' ἄλλαι τρεῖς ἀποτελοῦνται ἐκ ξηρολιθικῶν τοίχων, οἵτινες φέρουσι καὶ ὕλικὸν ἀρχαιοτέρας, πιθανῶς Βυζαντινῶν χρό-

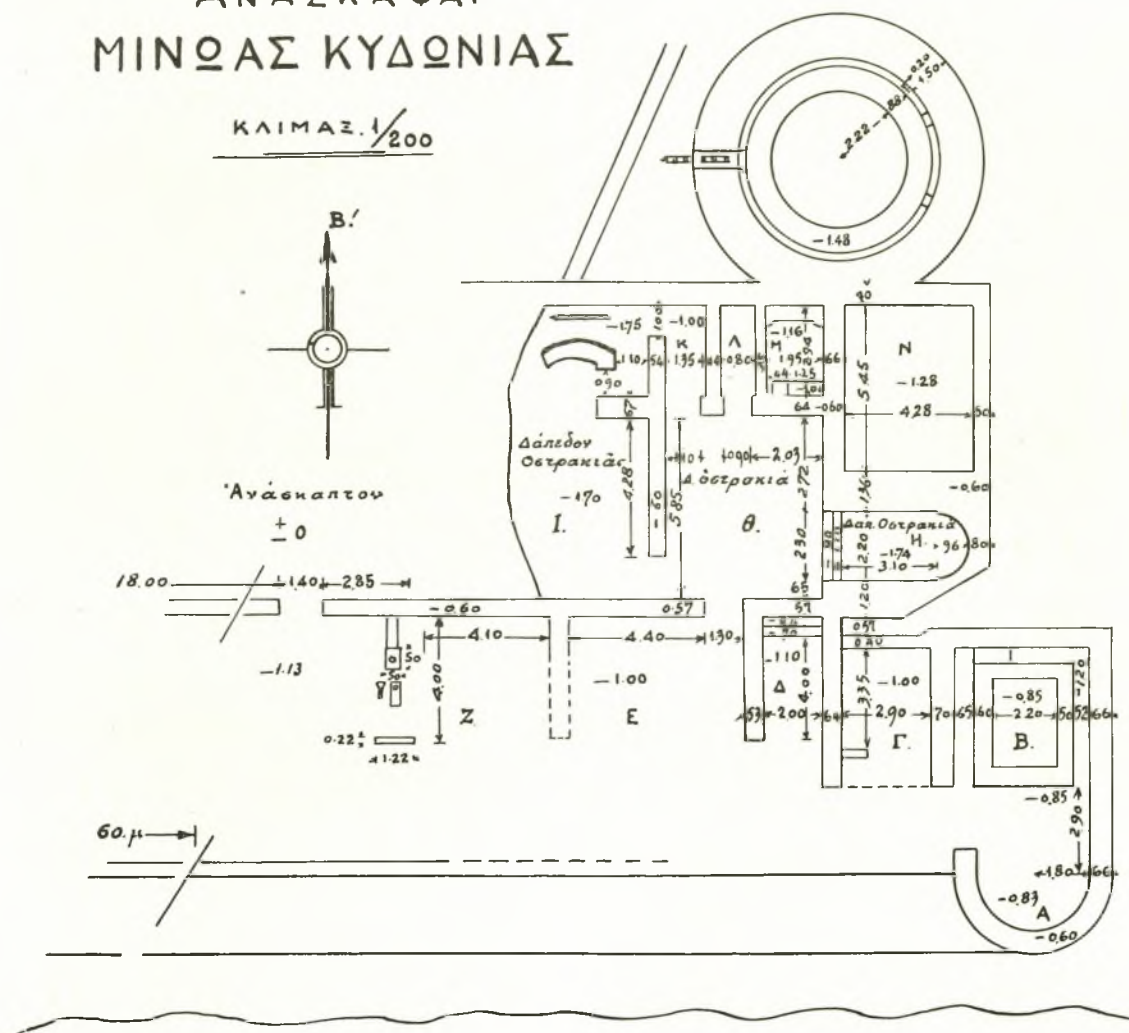

Εἰκ. 6. Πλατεῖα ἀναπαύσεως πρὸ τοῦ «Μαραθόσπηλιου».

νων, ἐκκλησίας (εἰκ. 5). Παρὰ τὴν προσεγγικὴν ὅμως ἔρευναν οὐδὲν καὶ ἐνταῦθα εὑρομεν ἀρχαιότερον μνημεῖον ἢ ὄστρακον.

Ἀμέσως ὅμως πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου ὑπάρχει ἰσοπεδωμένος χώρος, μήκους 7.80 καὶ πλάτους 3 μέτρων, ὅστις πλαισιοῦται κατὰ μὲν τὴν ἐσωτερικὴν (βορείαν) πλευρὰν αὐτοῦ διὰ λελαξευμένου φυσικοῦ βράχου, πλάτους 0.80 καὶ ὕψους ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 0.50 μ., καθ' ὅλα δὲ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα διὰ κτιστοῦ τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων (εἰκ. 6). Ὁ μικρὸς οὗτος χώρος, οἶονεὶ μικρὰ ἐξέδρα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου, ἐχρησίμευε, προφανῶς, ὡς τόπος ἀναπαύσεως τῶν προσερχομένων, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο ἢ ὡς ἔδρανα λελαξευμένη βορειοανατολικῇ πλευρᾷ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐξέδρας ταύτης εὑρέθησαν ὄστρακά τινα χειροποιήτου ἀγγείου καὶ μάλιστα ἰδιόσχημος

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΜΙΝΩΑΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

Εἰκ. 7. Σχεδιογράφημα ἀνασκαφῶν Μινώας.

κολοβὸς λύχνος καὶ ἓν στρογγύλον λίθινον μικρὸν ἀντικείμενον ἀγνώστου χρήσεως.

1) Ὁ λύχνος (ὑψ. 0.08 μ.), σχήματος σφαιρικοῦ καὶ μονώτου ἀγγείου, ἔχει τὴν μὲν μύξαν κατὰ τὸ κάτω ἄκρον, τὸ δὲ στόμιον ἐν σχήματι φιάλης μετὰ χειλέων λίαν προεξεχόντων ἄνω καὶ ἔξω τοῦ λαιμοῦ. Ἄκρον μύξης καὶ μέρος τοῦ στομίου ἀποκεκρουμένα. Πηλὸς ὑπομέλας. Ἰχνη στυλποῦ ἐρυθροποῦ γανώματος. Τὸ ἰδιάζον σχῆμα τοῦ λύχνου δηλοῖ Ἀραβικὴν (Σαρακηνὴν) τέχνην;

2) Τὸ στρογγύλον ἀντικείμενον εἶναι ἐκ λευκοῦ λίθου, ἔχει τὸ σχῆμα κομβίου ἀνευ ὅμως

ὀπῆς καὶ φέρει τὴν ἐπάνω καμπυλωτὴν ἐπιφάνειαν στυλποῦ λελεασμένην. Ἴσως κόσμημα.

ΑΡΧΑΙΟΣ ΠΑΡΑΛΙΑΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ

Αἱ ὑπόλοιποι ἐργασίαι, ἀπὸ 24 Ἰουλίου μέχρις 25 Αὐγούστου, ἐδαπανήθησαν εἰς τὴν ολοκληρωτικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δευτέρου ἀρχαίου ὄρατοῦ σημείου τῆς περιφερείας, ἡτοὶ τῆς παρὰ τὴν θάλασσαν ἀποβάθρας καί, ἐν συνεχείᾳ ταύτης, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τμήματος ἀρχαίου παραλιακοῦ συνοικισμοῦ (βλ. διάγραμμα ἐν εἰκ. 7). Ἡ θέσις εὐρίσκεται κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τῆς κοιλάδος Μαραθίου καὶ κατὰ τὸ πλη-

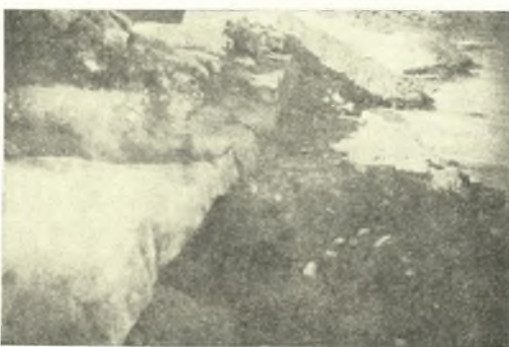
σιέστερον ταύτης μέρος πρὸς τὴν νησίδα τῆς «Παλαιᾶς· Σούδας» (εἰκ. 8).

Καὶ πρῶτον, ἡ ἀνασκαφείσα ἀποβάθρα, τῆς ὁποίας τὸ ὁρατὸν τμήμα ἀνεφάνη πρὸ τινων ἐτῶν συνεπεία σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς, ὡς

Εἰκ. 8. Ἡ παρὰ τὴν ἀκτὴν καὶ ἀπέναντι τῆς νησίδος θέσις τοῦ ἀρχαίου παραλιακοῦ συνοικισμοῦ ἐν τῇ κοιλάδι «Μαράθι».

ἐβεβαίωσαν ἡμᾶς οἱ ἐντόπιοι, ὑπερέχει τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης περὶ τὰ 0.50 μ., ἀπέχει ταύτης περὶ τὰ δύο μέτρα καὶ σφύζεται εἰς μῆκος 60 μέτρων ἐν εὐθείᾳ γραμμῇ. Τὸ μνημεῖον σύγκειται ἐκ κρηπιδώματος καὶ κτιστοῦ τοίχου. Τὸ κρηπιδῶμα, ὕψους 0.60 μ., ἀποτελεῖται κατὰ μὲν τὸ μέσον τοῦ ὅλου μήκους καὶ μόνον εἰς μῆκος 21 μέτρων, ἐκ δύο δόμων ἐξ ὀγκολί-

Εἰκ. 9. Τὸ κρηπιδῶμα τῆς ἀποβάθρας.

θων (μήκους 1-1.50, πλ. 0.50 καὶ πάχους ἢ ὕψους 0.30 μ.), κατὰ δὲ τὰ ἑκατέρωθεν τούτου τμήματα ἐκ μείγματος χαλίκων καὶ ἀσβέστου. Ὁ ὑπεράνω τούτου τοῖχος, ὕψους 1.70 μ., εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀσβέστου καὶ ἀργῶν λίθων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ δι' ἀρχαίου ὕλικου ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν

τεμαχίων καὶ ἐξ ἀρῶαβδῶτων μαρμαρίνων κυλινδρικῶν σπονδύλων κίωνων διαμέτρου 0.30-0.40 μ. (εἰκ. 9). Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κρηπιδῶμα (ἦτοι τὰ θεμέλια τῆς ἀποβάθρας) ὑπερέχει τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ εὐ-

Εἰκ. 10. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ παραλιακοῦ συνοικισμοῦ.

ρίσκεται τανῦν περὶ τὰ δύο μέτρα μακρὰν τῆς θαλάσσης ἀποδεικνύει καὶ ἐνταῦθα τὸ καὶ ἄλλα-χοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ παρατηρούμενον γεωλογικὸν φαινόμενον τῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς¹.

Δεύτερον, τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ εἶναι συγκρότημα οἰκοδομῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη, ὥς καὶ ὁ ἀνώτερος τοῖχος τῆς ἀποβάθρας, εἰς βάθος μόλις 0.70 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς κοιλάδος τοῦ Μαράθιου (εἰκ. 10).

Τὸ συγκρότημα ἄρχει εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἐσώτερον τῆς γραμμῆς τῆς ἀποβάθρας καὶ ἀμέσως μετὰ χρόνον, τὸν ὁποῖον καλοῦμεν προκυ-

¹ Ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἐδάφους, γενομένη μεταξὺ τοῦ 6ου-12ου μ.Χ. αἰῶνος (βλ. περίληψιν γνωμῶν διαφόρων Γεωλόγων κ.τ.λ. παρὰ Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗ ἐν Ἑπετηρίδι Ἑνώσεως Καλλιτεχνῶν Χανίων, ἔτος Α, 1937, σ. 66), ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ἡ ἀποβάθρα αὕτη κατεσκευάσθη ἢ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς νησίδος τῆς Παλαιᾶς-Σούδας, νησίδος, τὴν ὁποίαν, οἱ Ἑνετοί, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου ἐκπονηθέντος τῷ 1577, ὠχύρωσαν τῷ 1638, ἀφορμὴν λαβόντες ἐξ ἐπιδρομῆς Τουρκικῆς μοίρας γαλερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πειραταὶ ἐξελθόντες τῇ 19ῃ Ἰουνίου τοῦ 1637 κατέστρεψαν καὶ ἐδήλωσαν τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀκρωτηρίου, φθάσαντες καὶ μέχρι τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἐρημίτου (Γουβερνέτου), τὸ ὁποῖον ἐπυρπόλησαν (βλ. GIUS. GEROLA Monumenti Venezi dell' isola di Creta, σ. 564).

μαίαν, προκυμαίαν ἣτις σχηματίζεται μεταξύ τοῦ ἐξήκοντα μέτρων μήκους τοίχου τῆς ἀποβάθρας καὶ τοῦ βορείως τούτου ἰσομήκους, παραλλήλου καὶ εὐθυγράμμου ἐτέρου ἀσβεστοκτίστου τοίχου, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια διαφαίνονται κατὰ διαστήματα. Τῆς πιθανῆς πλακοστρώσεως τῆς προκυμαίας οὐδὲν σημεῖον ἀνεφάνη. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ὅμως ἄκρον ταύτης ἠγείρετο ἡμικυκλικὸν οἰκοδόμημα (τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Α τοῦ διαγράμματος), τὸ ὁποῖον εἶναι, ἴσως, προμαχῶν ἢ ἐξέδρα. Εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἄργων λίθων καὶ ἀσβέστου, διατηρεῖται δὲ μόνον εἰς ὕψος 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ἐστρωμένου διὰ μείγματος ἀσβέστου καὶ χαλίκων.

Μετὰ τοῦ πιθανοῦ τούτου προμαχῶνος συνδέονται, ἀποτελοῦντα, πιθανώτατα, μετ' αὐτοῦ ἐν οἰκοδόμημα, τρία πηλόκτιστα διαμερίσματα, εὐρισκόμενα ἐσωτερικώτερον καὶ περικλειόμενα ἐντὸς ἀσβεστοκτίστου παχέος τοίχου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι ἡ συνέχεια ἢ ὁ ἀνατολικὸς βραχίον, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ προμαχῶνος ἢ ἐξέδρας. Ἐκ τῶν διαμερισμάτων τούτων, τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Β εἶναι μικρὸν δωμάτιον, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς ὄπλοθήκη, διότι περιβάλλεται, ἐπὶ πλεον τῶν ἄλλων καὶ ἀμέσως ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν του, ὑπὸ διαδρόμων. Τὰ δὲ ὑπὸ στοιχεῖα Γ καὶ Δ ἦσαν, ἴσως, οἱ κοιτῶνες τῶν φυλάκων ἢ στρατιωτῶν, διότι τὸ μὲν δωμάτιον Γ φέρει ἔχνη ἀσβεστοκονιάματος ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἀνοικτὸν λίθινον ὕδραγωγὸν σωλῆνα κατὰ τὸν δυτικόν, τὸ δὲ Δ διατηρεῖ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ τοίχου λιθίνην «πεξοῦλαν» ὡς κάθισμα. Πρὸ τῶν διαμερισμάτων τούτων εὐρέθησαν ὅπται πλίνθοι τριγωνικαὶ τὸ σχῆμα, τέσσαρες τῶν ὁποίων ἐνούμεναι ἀποτελοῦσι στρογγύλην πλίνθον, σημεῖον ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε κιονοστοιχία στοᾶς.

Εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν τῶν πιθανῶν στρατώνων τούτων καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς δυσμὰς ἦλθον εἰς φῶς τὰ λείψανα δύο εἰσέτι παρομοίων τὴν κατασκευὴν δωματίων, ἀλλὰ μεγαλύτερων τὰς διαστάσεις καὶ καλυτέρων τὴν κατασκευὴν (στοιχ. Ε καὶ Ζ). Ἐκ τούτων τὸ Ε σφρίζει λείψανα πλακοστρώσεως διὰ πηλίνων τετραγωνικῶν πλακῶν καὶ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἔχνη κλίμακος (;) πρὸς ἄνοδον εἰς θύραν ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, θύραν, ἣτις ἄγει εἰς τὴν

αὐλὴν Θ. Ἐν τῷ δωματίῳ Ζ εὐρίσκονται φρέαρ μετὰ λιθίνου στομίου, λίθος ὀρθογωνίου σχήματος μετ' ἐντύπου κύκλου, διὰ τὴν στερέωσιν πιθανῆς βάσεως ξυλίνου κίονος, καὶ γούρναν κατεσκευασμένην ἐκ δωρικοῦ κιονοκράνου. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο (ὑψ. 0.44, πλ. ἄβακος 0.60 καὶ διάμ. 0.43 μ.) ἔχει κάτω τετράγωνον ὀπὴν πρὸς στερέωσιν κατωτέρου σπονδύλου, ἄνω δὲ κωνικὸν ἔχοντα τρεῖς δακτυλίους (εἰκ. 11).

Εἰκ. 11. Τὸ δωμάτιον Ζ ἐνθα τὸ φρέαρ καὶ γούρνα ἐκ δωρικοῦ κιονοκράνου.

Τὸ ὀπισθεν τῶν λεγομένων στρατώνων κτίσμα Η εἶναι, παρὰ τὴν ναόσχημον ἐμφάνισίν του, ἀσβεστόκτιστος δεξαμενὴ, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ κατερχομένης κλίμακος, ἀποτελούμενης ἐκ δύο βαθμίδων, ὧν ἡ κατωτέρα ἔχει ὕψος 0.50 μ. Ὁ πυθμὴν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ τῶν τοίχων εἶναι κεχρισμέναι διὰ μείγματος ὀστρακοκονιάματος. Ἐν τῷ πυθμένι, παρὰ τὴν κλίμακα, ρῆγμα λίαν βαθύ, ἴσως ἐπιτηδες γενόμενον, πρὸς ἀχρήστευσιν τῆς δεξαμενῆς. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν ἀμύητοι πηλῖνοι σωλῆνες (βλ. κατωτέρω κινητὰ εὐρήματα). Ἡ ἀνωτάτη σφυρμένη ἐπιφάνεια τῶν τοίχων εἶναι ἐκτισμένη δι' ὀπτῶν πλίνθων, ἐνδειξίς ὅτι ἡ δεξαμενὴ ὠρθοῦτο ὑψηλότερον εἰς θολωτὴν στέγην.

Τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς δεξαμενῆς ταύτης εὐρύχωρον διαμέρισμα Θ φαίνεται ὅτι ἐπέιχε θέσιν αὐλῆς ἢ προστόφου, διότι συγκοινωνεῖ μετὰ τῶν πέριξ αὐτοῦ ἄλλων διαμερισμάτων. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον δι' ὀστρακοκονιάματος, εὐρίσκεται δὲ κατὰ 0.70 μ. ὑψηλότερον τῶν πέριξ δωματίων. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν τριγωνικὰ τεμάχια πλίνθων ὅμοια πρὸς τὰ ἐν τοῖς διαμερίσμασι Γ καὶ Δ. Ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ τῆς αὐλῆς ταύτης ἀνεφάνη πλινθόκτιστος ἄψις, διαμέτρου 0.90 καὶ ὕψους ἀπὸ τοῦ ὀστρακοστρώτου δαπέ-

δου μόνον 0.35 μέτρου. Τὸ ἐλάχιστον τοῦτο ὕψος ἀποκλείει πᾶσαν χρῆσιν, οὐδ' ἐστίας ἐξαιρουμένης, φανερώει ὅτι ἡ καμάρα αὕτη, παραμείνασα ἀνέπαφος ἐκ πιθανῆς καταστροφῆς ἀρχαιοτέρου κτίσματος, ἀπετέλεσεν, ὑστερώτερον, ὕλικόν τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς (εἰκ. 12·

Εἰκ. 12. Ἀψὶς ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ τῆς αὐλῆς Θ ὀπισθεν.

βλ. ἐπίσης διάγραμμα). Τοῦτο, ἄλλως τε, τεκμηριούται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ καμάρα ἦτο πεπληρωμένη ἐπίτηδες δι' ἀργῶν λίθων.

Τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς αὐλῆς πηλόκτιστον διαμέρισμα I ἀποτελεῖται ἐκ δύο συνεχομένων δωματίων. Καὶ τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν μικρότερον μετὰ χωματῶδους, κεκαυμένου ἐνιαχοῦ, δαπέδου, ἐχρησίμευεν, ἴσως, ὡς μαγειρεῖον, διότι ἐνταῦθα θπάρχει κυκλοτερὲς τοιχίον, πιθανῶς ἐστίας, ὡς καὶ δύο ὑδραγωγοὶ αὐλακες ἀποτελούμεναι ἐξ αὐλακωτῶν κεράμων.

Ἡ βορεία αὐλάξ, κλειστή ἐκ διπλῶν συνηρμοσμένων κεράμων, ἐχρησίμευε, προφανῶς, πρὸς ὕδρευσιν· ἡ δὲ δυσμική, ἀνοικτὴ ἐξ ἀπλοῦ ἀνεστραμμένου κεράμου, πρὸς διοχέτευσιν ἀκαθάρτων ὑδάτων. Τὸ δὲ πρὸς νότον κατὰ πολὺ μεγαλύτερον δωματίον ἔχει τὸ δάπεδον ὀστρακόστρωτον καὶ λείψανα κλίμακος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ὁπόθεν συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς αὐλῆς Θ. Τὸ διαμέρισμα ἐν γένει I ἐπεκτείνεται δυτικώτερον, ἀλλὰ παραμένει ἄσκαπτον.

Τὸ διαμέρισμα K εἶναι μικρὸς διάδρομος. Οἱ τοῖχοί του ἐσωτερικῶς καὶ τὸ δάπεδον εἶναι ὀστρακόστρωτα. Ἐν τούτῳ εὗρέθη λίθινον ἱγδίον εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια. Εὕρεσκειται δὲ τὸ διαμέρισμα εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν μετὰ τῆς αὐλῆς Θ καὶ συγκοινωνεῖ μετ' αὐτῆς μὲν ἐκ νότου, μετὰ δὲ τοῦ μαγειρείου I κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ.

Τὸ διαμέρισμα Λ εἶναι μικρὰ στενωπός, ἥτις πρὸς νότον ἀπολήγει εἰς καμαρωτὴν γέφυραν ἐκ βάσεων λιθίνων καὶ ἀψίδος πλινθοκτίστου

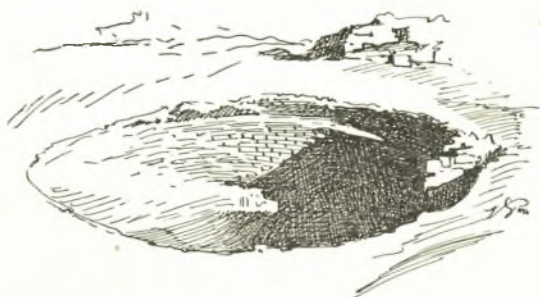
μετ' ἀσβεστοκονιάματος (βλ. εἰκ. 12 καὶ ἀνωτέρω περιγραφὴν τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς Θ). Ἡ μικρὰ αὕτη γέφυρα, ὕψους κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην 1.20 μ., ἐχρησίμευεν ἴσως μετὰ τῆς στενωποῦ ὡς ὑπόνομος πρὸς διοχέτευσιν τῶν πλεονάζοντων, ἐν καιρῷ χειμῶνος, ὑδάτων τῆς βορειότερον κειμένης μεγάλης δεξαμενῆς, περὶ ἧς κατωτέρω, ἀχρηστευθεῖσα δὲ ἐν καιρῷ, ἐπληρώθη χωμάτων καὶ ἀργῶν λίθων ἐκατέρωθεν καὶ ἀπετέλεσεν, ὡς εἵπομεν, ὕλικόν πρὸς κατασκευὴν τοῦ βορείου τοίχου τῆς αὐλῆς Θ.

Τὸ συναπτὸν διαμέρισμα M εἶναι μικρὸν δωματίον ὀστρακόστρωτον κατὰ τε τὸ δάπεδον καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων, φέρεται δὲ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ πεζούλαν, ἡ ὁποία καταλήγει κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν εἰς χαμηλότερον ἐδώλιον. Δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι πρόκειται περὶ λουτήρος (ἢ, ἔστω, ληνοῦ), διότι οὐδαμοῦ ἀνεφάνη ὀπή πρὸς ἐκροήν, μᾶλλον δὲ τείνει τις νὰ πιστεῦσῃ ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενῇ.

Τὸ ἀμέσως ἀνατολικώτερον τῆς πιθανῆς ταύτης δεξαμενῆς (M) καὶ βορείως τῆς ἐτέρας δεξαμενῆς (H) κείμενον διαμέρισμα N εἶναι μέγα δωματίον, σχεδὸν τετράγωνον (5.45 × 4.28 μ.). Τὸ χωματῶδες δάπεδον αὐτοῦ εὗρέθη πυρίκαυστον, ἰδίως κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμήμα. Οἱ τοῖχοι, ἂν καὶ πηλόκτιστοι, ἦσαν ἐσωτερικῶς κεχρισμένοι δι' ἀμμοκονιάματος, ὡς δηλοῦσι ἴχνη τινὰ κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον.

Τέλος, τὸ γράμμα Ξ δηλοῖ μέγα φρέαρ, ὅπερ περιβάλλεται ὑπὸ κυκλικοῦ τοίχου, πάχους 1.50 μ., κατεσκευασμένου δι' ὀπτῶν μὲν πλίνθων ἰσοδομικῶς διατεταγμένων καὶ ἐπιμελῶς ἐφηρμοσμένων κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ πλευρὰν, δι' ἀργῶν δὲ λίθων κατὰ τὸ μεταξὺ πάχος, τῶν ὕλικῶν τούτων ἀπάντων συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοκονιάματος. Οὐδεμία ἄλλη ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ διὰ χρίσματος ἐπένδυσις παρατηρεῖται. Ἐσώτερον τοῦ κυκλικοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους αὐτοῦ προβάλλει πλινθίνη στεφάνη, ἐσώτερον δὲ ταύτης καὶ εἰς βάθος 0.88 μ. ταύτης ἐτέρα στεφάνη ἀλλ' ἐξ ἀργῶν λίθων μετ' ἀσβεστοκονιάματος, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κρηπίδωμα ἐφ' οὗ ἐκτίσθη τὸ ἐν γένει ἀνώτερον κυκλοτερὲς πλινθινὸν περίβλημα τοῦ φρέατος (εἰκ. 13). Κατωτέρω

τοῦ κρηπιδώματος εὐρέθη ἀργιλώδης πυθμὴν, ὅπου ἀνέβλυσε γλυκύτατον ὕδωρ. Τὸ κυκλικὸν πλίνθινον περίβλημα διακόπτεται κατὰ τὴν δυσμικὴν χορδὴν δι' ἀνοίγματος, ἥτοι θυρίδος πρὸς κάθοδον εἰς τὸ φρέαρ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεφάνη ἀνοικτὴ ὑδραγωγὸς αὐλαξ ἐξ ἀνεστραμμένων σαμαρωτῶν κεράμων. Τοιαύτη αὐλαξ, ἀλλὰ

Εἰκ. 13. Μέγα πλινθόκτιστον φρέαρ.

κλειστὴ ἐκ δύο κεράμων, ἀνεφάνη καὶ ὀλίγον δυσμικώτερον ἐκτὸς τοῦ κύκλου τοῦ φρέατος ἀλλ' ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς πρώτης, ἔχουσα ὁμοίαν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν τοῦ μαγειρείου Ι, μετὰ τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι συνέχεται. Ἐν τῷ ἀνασκαφέντι κυκλικῷ χώρῳ τοῦ φρέατος καὶ μέχρι τοῦ ἀργιλώδους πυθμένος αὐτοῦ εὐρέθησαν πάμπολλα τεθραυσμένα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων καὶ λύχνοι, ὧς καὶ χαλκᾶ νομίσματα (βλ. κατωτέρω περιγραφὴν εὐρημάτων). Ἡ στέγη πρέπει νὰ ἦτο θολωτή, ὧς ἐπιτρέπουν νὰ εἰκόσωμεν δύο τομαὶ τῆς πλινθίνης στεφάνης πρὸς ἀνατολὰς.

Ταῦτα εἶναι τὰ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἐλθόντα εἰς φῶς κτίσματα τοῦ παραλιακοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Μαραθιοῦ καὶ τοιαύτη ἡ τοιχοδομία. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι τὰ μόνα. Οἱ τοῖχοι τῆς ἀποβάθρας καὶ τῆς προκυμαίας, οἱ ὅποιοι ἐξακολουθοῦσι περὶ τὰ 60 μέτρα δυτικώτερον εἰς τὸ ἄσκαπτον εἰσέτι ἔδαφος (βλ. διάγραμμα)· πολλὰ ἔχνη οἰκοδομῶν, τὰ ὅποια διεφάνησαν διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων καὶ ὀπισθεν τοῦ λεγομένου τοίχου τῆς προκυμαίας καὶ ἐνδότερον εἰς τὸ μέσον τῆς κοιλάδος ὄραται ἐν μέρει στέρναι καὶ θεμέλια οἰκῶν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτῆς καὶ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ τοῦ Μαραθόσπηλιον· ὑδραυλικά τινα ἔργα, ὧς εἶναι ἡ λεγομένη «Κατεβατή», ἥτοι τὸ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν χαμηλὸν βουνὸν μικρὸν σπήλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέρχεται τις διὰ λελαξευμένων ἐν

τῷ βράχῳ 20 καὶ πλέον βαθμίδων καὶ ἐν τῷ βάθει τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ψυχρὸν, γλυκὺ καὶ διαρκὲς ὕδωρ, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ σήμερον ἀκόμη ἀντλοῦσιν οἱ παραθερίζοντες¹. Ἰδίως δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον μετ' ὁστρακοστρώτου ἀνοικτῆς αὐλακος, τὸ ὁποῖον, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου πηγῆς, εὐρισκομένης εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀπὸ τοῦ Μαραθιοῦ, καὶ διερχόμενον ἀπὸ τῆς φάραγγος «Καμάρες» διὰ τεχνητῆς γεφύρας, σφίζεται τμηματικῶς μέχρι τοῦ βορείου ἄκρου τῆς κοιλάδος τοῦ Μαραθιοῦ· ἔτι δέ, καὶ ἐπὶ πλέον, ἄφθονα ὁστρακα ἐγκατεσπαρμένα καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτῆς· πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συνοικισμὸς ἦτο ὁλόκληρος πολίχνη, ἥτις κατελείμβανεν, ἂν μὴ τὸ πλεῖστον τῆς κοιλάδος, τοῦλάχιστον τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ αὐτῆς καὶ ὅτι, συνεπῶς, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια ἀποτελοῦσι μικρὸν μόνον τμήμα ταύτης, ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα ἐπὶ τῆς προκυμαίας οἰκοδομήματα αὐτῆς.

ΚΙΝΗΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὰ ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι τούτοις ἐρειπίοις εὐρεθέντα κινητὰ εὐρήματα εἶναι πήλινα, ὑάλινα καὶ μετάλλινα.

Α') Τὰ πήλινα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ὑδραγωγοὶ σωλῆνες. Οὗτοι εἶναι κυλινδρικοὶ τὸ σχῆμα, ἔχουσι μῆκος 0.19 μ., πᾶχος παρειῶν 0.01 μ. καὶ διάμετρον ἀνοίγματος 0.06 μ., ἀπολήγουσι δὲ εἰς ἔμβολον, ἄλλοι μὲν τούτων καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα, ἄλλοι δὲ μόνον κατὰ τὸ ἐν.

Εὐρέθησαν ἐν πλησμονῇ ἐν τῇ δεξαμενῇ Η, ὀλίγοι ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρᾷ τοῦ δωματίου Ι καὶ

¹ Τὸ σπήλαιον τοῦτο διαμερεῖται εἰς δύο τμήματα: Πρῶτον εἰς τὸ ἀνώτερον, τὸ φωτιζόμενον ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσιν ἀρκετοὶ σταλακτῖται καὶ σταλαγμίται. Ἐπὶ σταλαγμίτου εἰς τὸ βάθος τῆς εἰσόδου καὶ δεξιὰ τῷ κατερχομένῳ πρὸς τὴν κλίμακα, ἐπιγραφαὶ περιγηγῶν καὶ ἐπισκεπτῶν. Μεταξὺ ἄλλων ἀνεγνώσαμεν τὰς ἑξῆς δύο: ERNST CURTIUS 1881 καὶ 1678 ZORZI CELA-ITC. Διὰ δεκατριῶν βαθμίδων λελαξευμένων ἐν τῷ βράχῳ τοῦ ἀνωτέρου τούτου τμήματος κατέρχεται τις εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τοῦ σπηλαίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπόγειος στοά, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ὑπάρχει διαρκὲς, ψυχρὸν ὕδωρ. Εἰς τὸ βάθος τοῦτο ἄγεται τις διὰ λελαξευμένων ἐπίσης ἐν τῷ βράχῳ βαθμίδων ἀγνώστου ἀριθμοῦ.

ἄλλοι τινὲς ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῆς προκυμῆαιας καὶ τῶν πρώτων δωματίων [ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς Τυλίσσου ΥΜ ἐποχῆς (βλ. HAZZIDAKIS Tyllissos, 14 σ. 63)].

2) Τεμάχια διαφόρων διὰ τροχοῦ ἀγγείων. Ἐκ τούτων τὰ χαρακτηριστικώτερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Στόμια ὕδριων. Εἶναι κατεσκευασμένα ἐξ ἔρυθρου πηλοῦ καὶ ἔχουσι τὸν μὲν λαιμὸν ὕψηλόν, τὰ δὲ χεῖλη ἐκτεινόμενα πρὸς τὰ ἔξω. Ἐκ τῶν εἰκονιζομένων δύο τεμαχίων τὸ μὲν μικρότερον ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν τῶν χειλέων λεπτήν καὶ λείαν, τὴν δὲ ῥαβδωτὴν λαβὴν ἀμέσως ἀρχομένην ἀπ' αὐτῶν· τὸ δὲ μεγαλύτερον, ἀθλακωτὴν μὲν τὴν ἄνω καὶ πέριξ ἐπιφάνειαν τῶν παχέων χειλέων, τὴν δὲ λαβὴν ὀλίγον κατωτέρω τοῦ λαιμοῦ. Τὸ δεύτερον τοῦτο σχῆμα, νεώτερον τοῦ πρώτου, ὑπενθυμίζει τὸ σχῆμα τῆς κάλπιδος τῶν ἔρυθρομόρφων Ἀττικῶν ἀγγείων (βλ. Greek Archaeology σ. 418).

β) Στόμια ἀμφορέων. Κατεσκευασμένα καὶ ταῦτα ἐξ ἔρυθρου πηλοῦ, ἔχουσι τὰς μὲν λαβὰς κατωτέρω τῶν χειλέων ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, τὰ δὲ χεῖλη, ἄλλα μὲν τούτων λεπτὰ καὶ κυλινδρικά, ἄλλα δὲ χονδρὰ καὶ ἐκτεινόμενα λοξῶς πρὸς τὰ ἔξω.

γ) Στόμια οἰνοχόης. Τὰ χεῖλη ἔχουσι τὸ σχῆμα τοῦ τριφυλλίου, ἡ δὲ λαβή, μόλις ἐξέχουσα ἄνω αὐτῶν, φέρει ῥαβδωτὴν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν.

δ) Τρία ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ μικρὰ ἀγγεῖα (μέσον ὕψος 0.08 μ.) σχήματος ἀπιδίου, ἴσως ἰδιότυπον εἶδος ἀλαβάστρου. Παραδόξως ὅμως φέρουσι κατὰ τὸ μέσον τῆς σφαιρικῆς βάσεως ἔμβολον πρὸς ἔμπηξιν καὶ στερέωσιν.

ε) Βάσεις λεβήτων (δίνων) καὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων.

στ) Τεμάχια πυξίδων ἐξ ἔρυθρου πηλοῦ. Περὶ τὴν στενὴν περιφέρειαν τοῦ καλύμματος ἔκτυποι ῥόδακες.

Τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα τεμάχια, ὥς καὶ ἅπαντα τὰ εὐρεθέντα ὅσπρακα ἄλλων κεραμειῶν εἰδῶν στεροῦνται οἰασδὴποτε γραπτῆς διακοσμῆσεως, φέρουσιν ὅμως ἐνίοτε πλαστικὸν διάκοσμον, συνήθως ἐκ ῥαβδώσεων ἢ κυματιστῶν γραμμῶν καὶ σπανιώτερον ῥοδάκων.

ζ) Λύχνοι ἐξ ἔρυθρου πηλοῦ, τὸ πλεῖστον κολοβοί. Ἄπαντες εἶναι μικροὶ καὶ μονόμυξοι,

κοσμοῦνται δὲ τινες ἐξ αὐτῶν δι' ἐκτύπου ἢ ἐν τύπον παραστάσεως κυματιστῶν γραμμῶν ἢ φύλλων κισσοῦ. Μόνον εἰς φέρει ἔκτυπον παρὰστασιν γυμνοῦ ἀνδρὸς βαδίζοντος πρὸς δεξιὰ (πρβ. πρωτοβυζαντινὸς λύχνους εἰκ. 3 καὶ 5 ἐν ΑΤΗ. ΜΙΤΤ. LIV 1929, σ. 134).

Β') Ὑάλινα. Τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων εὐρημάτων, κατεσκευασμένων ἐκ λευκῆς, πρασινωπῆς ἢ ὑποκυάνου ὑαλίνης μάξης, εἶναι τεμάχια ἐκ κοιλίας ἢ βάσεως δοχείων, ὀλίγα δὲ μόνον ἐκ στομίων στενῶν ἢ εὐρέων δοχείων, τῶν ὁποίων ἡ λαβή, πλατεῖα καὶ τετραγωνική, κοσμεῖται συνήθως διὰ καθέτων ῥαβδώσεων.

Γ') Μετάλλινα. Τὰ εὐρήματα ταῦτα εἶναι ὀλίγα μολύβδινα ἐλάσματα, ἴσως σύνδεσμοι πρὸς σύνδεσιν λίθων, χαλκοὶ τινες ἥλοι, ἐν μικρὸν κοχλιάριον χαλκοῦν μετὰ μακρᾶς καὶ αἰχμηρᾶς οὐρᾶς καὶ τρία χάλκινα νομίσματα εὐρεθέντα ἐν τῷ φρέατι. Τὸ πρῶτον εἶναι νόμισμα τῆς Κυδωνίας·Κρήτης, φέρον ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν παρὰστασιν ἐστεμμένης κεφαλῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98-117 μ.Χ.) ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαστύλου ναοῦ (βλ. SVORONOS Numismatique de la Crète ancienne πίν. X, 25). Τὸ δεύτερον εἶναι Ῥωμαϊκὸν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161-180 μ.Χ.) καὶ τὸ τρίτον λίαν ἐφθαρμένον ἑλληνικὸν νόμισμα (Ῥωμ. χρόνων) μὲ πιθανὴν παρὰστασιν Ἀθηνᾶς.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τοιαῦτα εἶναι τὰ διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἡμῶν ἐρευνῶν ἐν Μαραθίῳ ἐλθόντα εἰς φῶς κτίσματα καὶ τοιαῦτα τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρεθέντα κινητὰ ἀντικείμενα. Ἐξετάζοντες ἰδιαιτέρως τὰ μνημεῖα ταῦτα, παρατηροῦμεν καὶ συμπεραίνομεν τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον ὅτι ταῦτα ἀνήκουσιν, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Τοῦτο ἀποδεικνύεται, ἀρχιτεκτονικῶς:

1) Ἐκ τῆς ἀμμοκονίας, ἥτοι τοῦ ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου μείγματος δι' οὗ εἶναι ἐκτισμένοι οἱ τοῖχοι τῶν περισσοτέρων οἰκοδομημάτων, καὶ τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ὥς τοιούτου συνδετικοῦ μέσου ἀπαντᾷ ἐν Ἑλλάδι μόλις ἀπὸ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν (πρβ. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ Ἱστορία Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης σ. 482).

2) Ἐκ τοῦ ὀστρακοκονιάματος, ἥτοι τοῦ ἐξ ἀσβέστου καὶ ἐκ τετριμμένων εἰς κόνιν ὀστρά.

κων, μείγματος δι' οὗ εἶναι κεχρισμένον τὸ ἔσω-
τερικὸν πρόσωπον τῶν τοίχων καὶ ἑστρωμένον
τὸ δάπεδον ἐνίων διαμερισμάτων καὶ δὴ τῆς δε-
ξαμενῆς Η καὶ τοῦ πιθανοῦ ληνοῦ Μ, μείγματος,
τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις παρουσιάζεται μόνον κατὰ
τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

3) Ἐκ τῆς πλινθοδομίας, ἥτοι τῆς χρήσεως
ὀπτῶν πλίνθων, ἀντὶ λίθων, πρὸς κατασκευὴν
τοίχων καὶ μάλιστα τῆς διὰ τοιούτων κατα-
σκευῆς τῆς προσόψεως μόνον τῶν τοίχων καὶ
τῆς πληρώσεως τοῦ μεταξὺ διακένου διὰ σκλη-
ροῦ μείγματος ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου καὶ θραυσ-
τῶν λίθων, ὡς παρατηρεῖται εἰς τὴν κατα-
σκευὴν τοῦ περιφερικοῦ τοίχου τοῦ φρέατος
Ξ. Ἡ χρῆσις αὕτη ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς Ῥωμαϊ-
κοὺς χρόνους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ. σ. 535).

4) Ἐκ τῶν στρογγύλων ὀπτῶν πλίνθων
πρὸς κατασκευὴν κιόνων, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις
ἤρchiσεν ἀπὸ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐγενικεύθη
κατὰ τοὺς Ῥωμ. χρόνους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ. σ. 482).
Τοιαῦται πλίνθοι εὐρέθησαν ἐν τῷ μεταξὺ τῆς
προκυμαίας τῶν πρώτων οἰκίων χώρῳ, ἀποτε-
λούμεναι ἐκ τριγωνικῶν τὸ σχῆμα τεμαχίων, τὰ
ὁποῖα, ἐνούμενα, ἀποτελοῦσι μίαν στρογγύλην
πλίνθον.

5) Ἐκ τοῦ ἡμικυκλικοῦ σχήματος (ροτόντας),
ἥτοι τῆς τοξοειδοῦς κοίλης πλευρᾶς διαμερι-
σμάτων τινῶν, ὡς τῆς δεξαμενῆς Θ καὶ τοῦ λε-
γομένου προμαχώνος, σχήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι
τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν Ῥωμαϊ-
κῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πρβ. SPRINGER
Kunstgeschichte des Altertums ἔκδ. 1923,
σχέδια τῶν Ἀγορῶν τοῦ Αὐγούστου, σ. 484, τοῦ
Τραϊανοῦ, σ. 518, τῆς ἐπαύλεως τοῦ Ἀδριανοῦ,
σ. 526, τῶν Θερμῶν τοῦ Καρακάλλα, σ. 536
κ.τ.λ.), [ὡς καὶ τὴν ἀψιδοειδῆ γέφυραν τοῦ ὕδρα-
γωγείου τῆς «Περιολίτσας»].

Ἡ χρονολογία αὕτη τεκμηριοῦται ἐπίσης καὶ
ἐκ τῶν εὐρημάτων, ὡς:

1) ἐκ τῶν πηλίνων ἐν γένει ἀγγείων ἀμελοῦς
κατασκευῆς καὶ τῆς δι' ἐντύπων ἢ ἐκτύπων θλα-
στῶν γραμμῶν διακοσμήσεως αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ
τῆς πρωτοβυζαντινῆς διακοσμήσεως τῶν λυχῶν
καὶ τοῦ σχήματος τῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων,
τὸ ὁποῖον εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν
Ῥωμ. χρόνων.

2) ἐκ τοῦ χαλκίνου κοχλιαρίου, εἴδους οἰκια-
κοῦ σκεύους, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον

ἐπίσης κατὰ τοὺς Ῥωμ. χρόνους (βλ. DAREM-
BERG SAGLIO Dictionnaire des Antiquités
grecques et romaines I, 2, σ. 1266).

3) ἐκ τῶν χαλκίνων νομισμάτων (98-180 μ. Χ.),
τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιῶσι, κατὰ τὸν κατηγορηματι-
κώτερον τρόπον, τὰ ὡς ἄνω χρονικὰ ὄρια.

Δεύτερον, ὅτι τοῦ συνοικισμοῦ τούτου τῶν
Ῥωμ. χρόνων προηγήθη ἐνταῦθα ἀρχαιότερος
συνοικισμός, ὡς μαρτυροῦσι τοῦτο:

1) Οἱ ἐντετοιχισμένοι ἐν τῇ ἀποβάθρᾳ σπόν-
δυλοι κιόνων, οἱ ὁποῖοι ὅμως, ὡς ἀρῆδᾶδωτοι,
οὐδὲν φέρουσι χρονολογικὸν σημεῖον.

2) Τὸ ἐν τῷ δωματίῳ Ζ ἀποκείμενον καὶ εἰς
γούρναν μεταποιηθὲν κιονόκρανον δωρικοῦ
ῥυθμοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ σχεδὸν κωνικὸς ἐχίνος
μετὰ τριῶν δακτυλίων ὑπενθυμίζει ἑλληνιστι-
κοὺς χρόνους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ., σ. 78 καὶ 358).

3) Ἡ ὡς ἑλικὸν χρησιμοποιηθεῖσα ἐν τῷ
τοίχῳ τῆς αὐλῆς Θ καμάρα μικρᾶς γεφύρας
(ἴσως κοίτης ῥύακος), τῆς ὁποίας ἡ κατὰ τὴν
ἀρχὴν τῶν σφηνολίθων κατασκευὴ διὰ πλίνθων
(πιθοκαμάρας) ἀνάγει ταύτην εἰς τὸν τέταρτον
π.Χ. αἰῶνα (ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔ.ἀ. σ. 370).

4) Τὸ ὑπαίθριον ἱερὸν τοῦ Μαραθόσπηλιου,
τὸ ὁποῖον ἀνάγεται, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, τοῦ-
λάχιστον εἰς τοὺς πρωτοϊστορικοὺς χρόνους, ἂν
μὴ εἰς ἀρχαιότερους.

Τρίτον, ὅτι ὁ τελευταῖος συνοικισμὸς φαίνεται
ὅτι κατεστράφη, ἄγνωστον πότε, ἐξ ἐπιδρομῆς
ὡς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις τοῦτο τὸ κεκαυμέ-
νον πολλῶν διαμερισμάτων καὶ δὴ τοῦ ὑπὸ
στοιχείῳ Ν μεγάλου δωματίου, ἔτι δὲ καὶ τὸ
ἐπίτηδες γενόμενον ῥήγμα ἐν τῇ δεξαμενῇ Ι,
πρὸς ἀχρήστευσιν τῆς δεξαμενῆς. Πότε συνέβη
ἡ καταστροφὴ ἢ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πολίχνης
ἄγνωστον. Πάντως, ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων
πραγμάτων τὰ τελευταῖα, χρονολογικῶς, εἶναι
οἱ πρωτοβυζαντινῆς τέχνης λυχνοί.

Συνοψίζοντες τὰ ἐκτεθέντα, ἐπαναλαμβάνο-
μεν ὅτι:

α) Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρεῖπια ἀποτελοῦσι
μικρὸν τμήμα πολίχνης, ἡ ὁποία κατελάμβανε
τοῦλάχιστον τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς κοιλάδος
τοῦ Μαραθίου ἀπὸ τῆς παραλίας μέχρι τῶν
προπόδων τοῦ βορείου βουνοῦ.

β) Ὅτι ἡ πολίχνη αὕτη ἀνήκει μὲν εἰς τοὺς
Ῥωμ. χρόνους, ἰδρῦθη ὅμως ἐπὶ λειψάνων καὶ
δι' ἑλικοῦ ἀρχαιότερου συνοικισμοῦ, τὰ ἀπώ-

τατα χρονολογικά όρια της ύπαρξεως του όποιου ανάγονται εις πρωτοϊστορικούς, αν μη εις προϊστορικούς χρόνους.

γ) Ότι, τέλος, ό συνοικισμός ούτος πρέπει να ήτο ή Μινώα, ως λίαν διεξοδικώς ανεπτυξάμεν εν αρχή, παραθέσαντες χωρία αρχαίων συγγραφέων και γνώμας νεωτέρων έρευνητών, βασισθέντες δέ κυρίως επί των παρατηρήσεων του δξινδερκού Pashley.

Άλλ' επειδή ό ειρημένος περιγητής ταλαντεύεται μεταξύ των τοποθεσιών Μαράθι και Πόρτο-Νόβο ή Λίμνη, μετ' αυτών δέ και άλλοι περιγηταί, περί ών κατωτέρω ό λόγος, επειδή δέ και οι νεώτεροι χάρται ένταυθα τοποθετοῦσι την Μινώαν και επειδή προσέτι αι γεωγραφικαί συνθήκαι της θέσεως της αρχαίας Μινώας εφαρμόζονται γενικώς και εις την θέσιν «Λίμνην», έθεωρήσαμεν καλόν, όπως προβώμεν εις έρεύνας και εις την δευτέραν ταύτην τοποθεσίαν του ακρωτηρίου Κυάμου.

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ "ΛΙΜΝΗΝ.

Ή θέσις αυτή είναι κυκλικός σχεδόν όρμος κατά την νοτίαν πλευράν του ακρωτηρίου Κυάμου και ακριβώς απέναντι της Φορτέζας — της ωχυρωμένης δηλαδή έσωτερικής νησίδος του κόλπου της Σούδας. Ό όρμος ή κοιλίσκος ούτος ώνομάζετο τό πάλαι υπό των Ένετών Porto-Novo (βλ. χάρτην Boschini), νύν όμως καλείται υπό των έγχωρίων «Λίμνη». Ή όνομασία αυτή είναι, όμολογουμένως, λίαν προσφνης, διότι ό κοιλίσκος όμοιάζει και μένει αιωνίως γαλήνιος ως λίμνη, αποτελεί δέ, ως εκ τούτου, ασφαλές όρμητήριον των λέμβων, καθ' όσον εξ όλων μόν των σημείων περιβάλλεται υπό βραχυδών ύψωμάτων, προφυλασσόμενος, ούτω, από παντοίων ανέμων, από δέ του Νότου χωρίζεται και προστατεύεται από της θαλάσσης της Σούδας διά χθαμαλής χερσονήσου, ήτις αφήνει μίαν μόνην είσοδον κατά τό δυτικόν αυτής άκρον¹. Ή ύπαρξις ένταυθα ασφαλούς

¹ Τό φυσικώς ασφαλές τούτο όρμητήριον μετέβαλον οι Ένετοι εις πραγματικόν λιμένα (Porto-Novo) χωρητικότητος 40 γαλερών, κατά τό 1594, διανοιξάντες και έμβριθύναντες τό πρίν στενόν και άβαθές βραχώδες στόμιον, ίσως συνεπεία της γεωλογικής εξέσεως του έδάφους (SPRATT έ.ά. σ. 131), εις άνοιγμα

λιμενίσκου, έτι δέ και λείψανά τινα τειχίσεως διαφαινόμενα κατά τό ανατολικόν ύψωμα αυτού έδωκαν λαβήν εις μόν τον Pashley να ταλαντεύηται, ως προς την τοποθέτησιν της Μινώας, μεταξύ της θέσεως ταύτης και του Μαραθιού, εις δέ τον Spratt να πιστεύη άδισταχώς ότι ένταυθα ανεκάλυψε την αρχαίαν Μινώαν (CAPTAIN SPRATT Travels and Researches, II, σ. 130 131, London, 1865· βλ. και GEROLA έ.ά.) Άλλ' ήμεις, κατόπιν όλιγοημέρων έργασιών από 26-30 Αυγούστου και ένταυθα, ήδυνήθημεν να εξακριβώσωμεν :

α) Ότι τα λείψανα τειχίσεως, τα όποια ό Spratt εξέλαβεν ως τείχη της πόλεως Μινώας, είναι, άτλούστατα, τα έρείπια ενός πύργου και τα θεμέλια ενός διαδρόμου αυτού κατά τους κλασσικούς χρόνους. Ό πύργος εύρίσκεται επί κορυφής τινος των ανατολικών ύψωμάτων της Λίμνης και εις 500 σχεδόν μέτρων άνηφορικην απόστασιν από της θαλάσσης του όρμου. Είναι κυκλικόν κτίσμα, διαμέτρου 6 μέτρων, του όποιου σφύζονται δύο μόνον δόμοι ίσοδομικώς διατεταγμένοι δι' όρθογωνίων σκληρών λίθων έξωτερικώς μόνον πελεκημένων (μέσου μήκους 1, πλ. 0.65 και πάχ. ή ύψους 0.53 μ.). Προς νότον ό πύργος έχει άνοιγμα (θύραν) πλάτους δύο μέτρων, από τούτου δέ άρχεται κλιμακωτός διάδρομος, όστις άγει προς την θάλασσαν. Ό διάδρομος προστατεύεται υπό δύο τοίχων ίσοδομικώς διατεταγμένων, οίτινες, δίκτην μακρών τειχών ή σκελών, βαίνουσι παραλλήλως άλλήλων εις απόστασιν 2.50 μ., και φθάνουσι μέχρι της ακτής, ήτοι έχουσι μήκος 500 μέτρων. Αναμφιβόλως ό πύργος θα έχρησίμευεν ως σκοπιά ή φάρος¹, ό δέ τετειχισμένος διάδρομος θα προεφύλασεν από ένέδρας ή επιθέσεως

μήκ. 18 και πλ. 7 βημάτων, βάθους δέ 7-8 ποδών. Την διάνοixin και εκβάθυνσιν εν γένει της είσόδου ανέλαβον και έξετέλεσαν έντός δύο μηνών και μέχρις Αυγούστου του 1594 οι φημιζόμενοι ως επιδέξιοι λατόμοι κάτοικοι του Ακρωτηρίου, οίτινες, τούτου ένεκα, άπηλλάγησαν πάσης άγγαρείας εις τας Ένετικας γαλέρας, προνόμιον τό όποιον διετήρησαν έκτοτε εις τό διηνεκές (GEROLA Monumenti Veneti nell' isola di Creta 4, σ. 120).

¹ Ό G. PENDLEBURY εν The Archaeology of Crete σ. 344 (London, 1939) φρονεί ότι ό πύργος πιθανώς έχρησίμευεν ως φάρος διά τους ναυτιλλομένους.

τοὺς σκοποὺς φύλακας ἐπικοινωνοῦντας μετὰ τῆς παραλίας. Τὸ ὅτι δὲ τὰ ἐρείπια ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι τείχη πόλεως, ὥς ἐφρόνει ὁ Spratt, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πύργος δὲν συνέχεται μετ' ἄλλου τοίχου καθ' οἷανδ' ἡποτε ἄλλην διεύθυνσιν πλὴν πρὸς νότον μετὰ τῶν δύο σκελῶν τοῦ διαδρόμου.

β) Ὅτι ἐνδότερον τοῦ πύργου καὶ ἐπὶ τῶν ὁμαλῶν πῶς ὑψωμάτων τῆς περιοχῆς ἄνωθεν τῆς Λίμνης οὐδὲν ἐρείπιον ἀρχαῖον ὑπάρχει, ὥς ἀναφέρει ὁ Spratt (βλ. ἄνωτ. σ. 131), πλὴν ὀλίγων ὀστράκων τῶν Ῥωμ. χρόνων. Ἀλλὰ τοιαῦτα ὀστράκα ἀνεύρομεν πανταχοῦ καθ' ὅλην τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἀκρωτηρίου Κυάμου, τὴν βρεχομένην ὑπὸ τῆς θαλάσσης τῆς Σούδας.

γ) Τοῦναντίον, ἄφθονα ὀστράκα, καὶ μάλιστα τῶν κλασσικῶν χρόνων, παρατηρήσαμεν ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου, ἣτις φράσσει ἐκ νότου τὴν Λίμνην (βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. σ. 350), πειστικὸν σημεῖον συνοικισμοῦ τῆς θέσεως ταύτης. Τὸν συνοικισμόν ἀποδεικνύουσιν, ἄλλως τε, ἐρείπιον Βυζαντινῆς ἐκκλησίας¹ καὶ τάφοι Ῥωμ. χρόνων διαφαινόμενοι κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν, ἣτις εἶναι ἀποτόμως κεκομμένη ἐκ τῆς θαλασσοταραχῆς, ἔτι δὲ καὶ θεμέλια οἰκῶν, τὰ ὅποια ἀπεκαλύψαμεν, ἀνασκάψαντες δοκιμαστικῶς κατὰ τὴν βορείαν ἐσωτερικὴν πλευρὰν αὐτῆς.

Βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν ἑξακριβώσεων τούτων, συμπεραίνομεν:

α) Ὅτι ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Λίμνης, καὶ ἀποκλειστικῶς ἐξ αἰτίας τοῦ ἀσφαλοῦς φυσικοῦ λιμενίσκου, ἐσχηματίσθη ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου συνοικισμὸς ἀπὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὅστις διετηρήθη μέχρι καὶ τῆς Ἑνετικῆς περιόδου.

β) Ὅτι ὁ συνοικισμὸς οὗτος οὐδέποτε διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἀπετέ-

λεσε πόλιν ἢ πολίχνην, ἀλλὰ παρέμεινε πάντοτε μικρὸς καὶ ἀσήμαντος συνοικισμὸς, ἀσφαλῶς πτωχῶν ἀλιέων, καὶ διότι ἡ ἐφ' ἣς ἰδρύθη οὗτος νησίς ἢ χερσονήσος εἶναι μικρὰ ἔκτασις γῆς, μόλις 100 τ. μ., καὶ διότι οὐδεμία καὶ πέραν τῆς Λίμνης καὶ ἐπὶ τῶν πέριξ λόφων καὶ ὑψωμάτων ὑπάρχει ἑνδείξεις συνοικισμοῦ καὶ διότι οὐδὲ καὶ στέρνα φαίνεται καθ' ὅλην τὴν ἐγγὺς περιοχὴν, ἐκτὸς μικρᾶς παρὰ τὴν ἀκτὴν (τῆς Λίμνης) πηγῆς, τῆς ὁποίας τὸ λίαν ὑφάλμυρον ὕδωρ εἶναι ἥκιστα κατάλληλον πρὸς πόσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁποίας ὑδρεύονται καὶ νῦν κατ' ἀνάγκην οἱ καταφεύγοντες εἰς τὴν ἀείποτε γαληνῶσαν Λίμνην σημερινοὶ ἀλιεῖς καὶ λεμβοῦχοι.

γ) Ὅτι τὸ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πενιχρὸν τοῦ συνοικισμοῦ πλούσιον εἰς ἐπιμελῆ κατασκευὴν μεμονωμένον ἔργον τοῦ φυλακείου ἢ φάρου μετὰ τοῦ τετειχισμένου διαδρόμου αὐτοῦ πρέπει νὰ ἰδρῦθῃ ἐπὶ τῆς περιόπτου ἐκείνης θέσεως ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως—Ἀπέρας ἢ Κυδωνίας—εἰς ἣν ἀσφαλῶς ὑπήγето ὁ μικροσυνοικισμὸς οὗτος τῶν ἀλιέων.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐπαναλαμβάνοντες τὰ περὶ Μινώας ἀναγραφόμενα ὅτι αὕτη ὑπῆρξε πόλις ἰδρυθεῖσα ἐπὶ Μίνωος καὶ ὅτι ἔκειτο κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ κόλπου τῆς Σούδας, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ «Μαράθι» ἀνταποκρίνεται πληρέστερον τῆς «Λίμνης» ὥς πρὸς τὴν ταύτισιν τῆς Μινώας καὶ διότι ἡ θέσις αὕτη εἶναι τὸ ἐξώτερον ἄκρον τῆς Σούδας καὶ διότι ἡ ἔκτασις τοῦ συνοικισμοῦ παρουσιάζει πόλιν καί, τέλος, διότι ἐνταῦθα μόνον ὑπάρχει μνημεῖον προϊστορικῶν χρόνων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΗΣ

¹ Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ μικρὰ αὕτη ἐκκλησία ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἃν καὶ τὸ σημερινὸν ἐξωκκλήσιον, πλησίον τοῦ ἐρειπτιωμένου, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον.